

Krász Lilla, Pesti Brigitta, Seidler Andrea [szerk.] 2020. *Medien, Orte, Rituale. Zur Kulturgeschichte weiblicher Kommunikation im Königreich Ungarn*. Bécs: Praesens Verlag. ISBN-10: 3706910926.

A 2020 végén megjelent kötet magyar címe körülbelül így hangzik: *Média, helyszínek, rituálék: a női kommunikáció kultúrtörténete a Magyar Királyságban*. Három szerkesztője közül Krász Lilla az ELTE Kora Újkori Történeti Tanszékének docense, Seidler Andrea a Bécsi Egyetem Finnugrisztika Szakán professzor, Pesti Brigitta pedig ugyanitt senior lecturer. Összesen tizenhét szerző kapott helyet a könyvben, különféle magyar, szlovák és osztrák egyetemek, kutatóintézetek munkatársai, akiknek mind földrajzi hely, mind korszak, mind téma tekintetében sokrétű munkáiból különösen izgalmas és változatos nőtörténeti kötet állt össze.

Az alábbi recenzió célja, hogy megismertesse ezeket a történelmi Magyar Királyságra vonatkozó fontos tudományos eredményeket azon magyar olvasókkal, akik nem ismerik (jól) a német nyelvet. Majdnem az egész kötet németül íródott ugyanis; az egyetlen angol nyelvű kivétel Kerpics Judit fejezete. E sorok írója egyben azt is reméli, hogy hamarosan magyar kiadásban is olvashatjuk ezt a gyűjteményt.

A kötet három nagy részre tagozódik, amelyeknek körülbelüli fordítása: I. A női cselekvés világának helyszínei és rituáléi, II. Média és női kommunikáció, III. Női szerepkonstrukciók. A fejezetek között azonban olyan sok kapcsolódási pont van, hogy akármilyen más módon is fel lehetett volna őket osztani. Visszatérő ismerőseink lesznek történelmi személyiségek (például Czobor Erzsébet vagy Joseph von Sonnenfels), illetve témák (például a női mecenatúra, a mohácsi vereség és a török háborúk társadalomformáló hatása, vagy akár az erős, aktív nők újra meg újra feltűnő szerepe). Az esettanulmányok és forrásaik a XVI. századtól egészen a XX. század elejéig terjednek, és többféle szemszögből is megvizsgálják olyan egymásba fonódó kultúrtörténeti tereket, mint az egészségügy, az igazságszolgáltatás, az oktatás, a vallás, az irodalom és a sajtó.

Az első fejezetben Horn Ildikó mutatja be a XVII. századi pozsonyi klarisszák életét és kommunikációs lehetőségeit. Az elvileg szigorú regulák ellenére a gyakorlatban kényelmesebb, nyitottabb életet éltek az apácák, akik közül főleg a nemesi származásúak fontos kommunikációs csomópontot és információforrást jelentettek a rokonaiknak. A szerző kiemelten foglalkozik Csáky Anna Franciska személyiségével és bőszesen fennmaradt levelezésével. A második fejezetben, amely Várkonyi Gábor munkája, további arisztokratákkal találkozhatunk, ezúttal a házassági stratégiáik szemszögéből. Báthory Zsófia és Zrínyi Ilona példáján keresztül a szerző megmutatja, hogy a XVII. századi írott forrásokban sok szó esik a szerelemről (főleg arisztokrata

házaspárok viszonyáról szólván), a gyakorlatban azonban csak addig tolerálta a szerelem eszméjét a társadalom, amíg a házasság elsődleges oka mégiscsak valamilyen egyéb megfontolás (azaz vagyonok, rangok összeházasítása) volt.

A harmadik fejezetben Pesti Brigitta XVII. századi női irodalmi mecénásokat mutat be. A korabeli, főleg vallási témájú könyvek dedikációit többféle szempontból is megvizsgálta a szerző: egyrészt hogy hány esetben és milyen formában méltatták az írók a női támogatóikat, másrészt hogy konkrétan kik voltak ők név, számarány és felekezeti megoszlás szerint. A fejezet fontos tanulsága, hogy a „tipikus” XVII. századi női mecénás főnemes és protestáns volt, illetve hogy az összes nyomtatott könyv kb. 22%-át köszönhetjük nőknek. Olvashatunk többek között Lorántffy Zsuzsanna, Báthory Zsófia, Bornemissza Anna és Nyáry Krisztina tevékenységéről, azt azonban sajnos nem tudtam eldönteni, hogy a többször is megemlített Bethlen Zsófia nem Báthory Zsófia nevének elírása-e.

A negyedik és ötödik fejezet között erős tematikus és forrásbeli kapocs van. Szeghy Blanka olyan XVI. századi felvidéki nők stratégiáit mutatja be, akiknek tipikus korabeli bűncselekmények – törvénytelen gyermek szülése, gyermekgyilkosság és házasságtörés – vádjaival szemben kellett megvédeniük magukat. Az esettanulmányok igen sötét képet festenek arról, micsoda kettős mércével, infantilizáló hozzáállással és súlyos büntetésekkel kellett szembenézniük ezeknek a nőknek. Radka Palenčárová fejezete is jogi szövegekre, az abaujvári bíróság XVIII. századi dokumentumaira épül. Itt is olvashatunk női vádlottakról, emellett tanúkról, illetve olyan „kisemberekről”, akik maguk keresték fel a bíróságot valamilyen ügyben. A jogi szövegek sorai közül sokszor rettenetes emberi sorsok, például családon belüli erőszak áldozatai sejlenek fel.

Az első részt lezáró hatodik fejezetben Anna Fundárková a Várkonyi Gábor által megkezdett témát folytatja két arisztokratafeleség portréjával, akiket „erős nőként” mutat be. Maria Fugger és Franziska Khuen de Belasy mindketten a XVI–XVII. század nagyhatalmú politikusainak feleségei voltak, akik férjük életében, de főleg azok halála után maguk is aktívan alakították a politikai-közéleti eseményeket, már amennyire nőként a helyzetük engedte. Alapvető különbség kettejük között, hogy Maria mindezt egy jól sikerült házasságban valósíthatta meg, míg Franziska viszonya a férjével inkább feszült és távolságtartó volt.

A második részt Markó Anita fejezete nyitja, aki a hálózat kutatás módszertanával vizsgálja a XVI–XVIII. századi emlékkönyvek forrásanyagát. Ezek fő terjedési útja a korabeli felsőoktatás volt: a diákok főleg egymás, illetve a nagynevű professzorok beírásait gyűjtötték. Ennek megfelelően végig elenyésző is a női beírók száma. Mégis, a XVIII. század felé közeledve lassan

változott a helyzet: nők is belekerültek abba az óriási kapcsolati hálóba, amelyet az emlékkönyv-beírások alapján modellez a szerző.

A nyolcadik és a kilencedik fejezetek egy-egy ember életműve köré szerveződnek. Seidler Andrea a Joseph von Sonnenfels műveiben megjelenő nőképet elemzi. A XVIII. századtól nem idegen módon az író szívesen keltette annak látszatát, hogy a szövegeit nők írják/sugalmazzák. A mélyreható elemzés azonban megmutatja, hogy az írások mégis leginkább férfiak – például Fenélon és Rousseau – elképzelésein alapulnak arról, hogyan érez és viselkedik egy ideális nő. Kerpics Judit fejezete Jósika Júlia újságírói tevékenységét tekinti át, ezen belül főleg arra a nyelvezetbeli különbségre fókuszálva, amellyel a tudósítónő a középosztálybeli, illetve az arisztokrata olvasóközönséget szólítja meg.

A tizedik fejezetben Géra Eleonóra a keresztény megújulási mozgalmakon belül intézményesülő diakonissza-közösségek világát mutatja be Hermine Biberauer életén és testvérével, Theodorral folytatott, teljes egészében fennmaradt levelezésén keresztül. A diakonissza a privát szférának, a háztartásnak és a másokról való gondoskodásnak rendelte alá életét, és bátyjával szemben is elég szubmisszív volt. Ennek fényében különösen érdekesek az ebből kilógó részletek, például Hermine rosszul elsült tréfája, vagy rácsodálkozása más nők teológiai-bibliaismereti munkásságára. A második rész ezután Szívós Erika fejezetével zárul, aki a századfordulós női memoáriródalom sajátosságait mutatja be több példán keresztül. A fő esettanulmány Jászai Mari önéletírása, akit a szerző egyenesen „nárcisztikusnak” nevez: a színésznő ugyanis az életét is drámai szerepként írta meg, amelyben rengeteg a más forrásokkal szembeállítható ferdtetés, egyoldalú áldozatszerep és vádaskodás. Kritikusan olvasva azonban mindenképpen izgalmas látletele egy szegény sorból származó nő sorsának, aki végigélhette, amint a színészet kétes mesterségből elismert művészetté nemesedik.

A harmadik rész nyitófejezete V. Balogh Judit munkája, aki a reformáció alatt megkonstruált női szerepekkel foglalkozik. Ez a korszak bizonyos értelemben „visszalépés” volt, hiszen egy Bibliából eredeztetett, szigorúbb szabályok közé szorított nőeszményt helyezett a késő középkor lazább nőképe helyére. Ennek, mint a szerző bebizonyítja, az anyai gondoskodás állt a középpontjában, még akkor is, ha egy-egy gyermektelen asszony csak jelképesen válhatott valaki-valami (például egy nép) anyjává. Másfelől viszont a reformáció hozta el azt az igényt is, hogy a nők tanuljanak, már csak azért is, hogy maguk olvashassák a Bibliát. Ez a fejezet, akárcsak a korábbiak, szintén felvonultat néhány „erős nőt”, akik a magyar reformáció lelkes segítői voltak: Báthory Somlyai Anna, Massay Eulália, valamint a Balassi,

Dobó és Bocskai családokat házasságaikkal összekötő Lekcsei Sulyok nővérek.

A tizenharmadik és tizennegyedik fejezetek érdekessége, hogy ugyanaz a személy két különböző kontextusban jelenik meg bennük. Diana Duchoňová a családban betöltött női szerepeket Nyáry Krisztina és anyósa, Czobor Erzsébet levelezésén keresztül tárgyalja. Utóbbit itt keménykezű anyósként ismerhetjük meg, aki első, korán elhunyt fiának gyermekeit sajátjaiként kívánta nevelni, hiába formált rájuk Krisztina is igényt. Annál érdekesebb szembesülni Lengyel Tünde fejezetével a nők oktatásáról, amelynek szintén Czobor Erzsébet áll a középpontjában: a fiatal, tapasztalatlan lány, aki középszerű készségekkel érkezett a házasságba, és az, hogy fejleszthette írását, olvasását és általános ismereteit, férje támogató attitűdjének is köszönhető.

Szintén a nők oktatásának kérdéseivel foglalkozik Eva Kowalská XVIII. századi forrásokra épülő fejezete. Akárcsak a korábbiakban, itt is hangsúlyos a reformáció, főleg a pietista-janzenista irányzatok hatása a kora újkor vége felé. Ezáltal vált fokozatosan elfogadottá a tanuló nő gondolata, amely lányokra szabott (a fiúkétól különböző) oktatási formák és tananyagok kidolgozásához és lányiskolák alapításához vezetett. A század végére a privilegiált közegben felnövő lányok számára már természetes volt, hogy megtanulnak írni-olvasni, ez azonban az alsóbb néprétegeket nem érintette. Krász Lilla fejezete szintén olyan változást jár körül, amelyet a XVIII. század hozott el: a bábáság "reformját", integrációját a kiépülőfélben lévő modern egészségügyi rendszerbe, amely természetesen nem ment konfliktusmentesen. Sok esetben évszázados hagyományok és helyi bizalmi kapcsolatok álltak szemben az újonnan bevezetett fővárosi tananyaggal és vizsgával, na meg az "idegen" bábákkal, akiket felsőbb utasításra helyeztek ki olyan tájegységekre, amelyeknek sokszor a nyelvét sem beszélték.

Sipos Balázs a tizenhetedik fejezetben azt a kérdést boncolgatja, miért volt a XX. század elején a nyugati világhoz képest még mindig kevés hivatásos újságíró Magyarországon, illetve kit tekinthetünk az elsőnek ezen a téren. Utóbbi kérdésre nincs válasz, pontosabban definíciótól függően öten is lehetnek első: Hollós Lipótné, Zempléni P. Gyuláné, Stephani Elza, Kovács Lydia és Szederkényi Anna. A fejezet további része az ő portréjukat rajzolja meg. (Kicsit hiányoltam Jósika Júliát, pláne a kilencedik fejezet fényében, de tény, hogy ő nemcsak újságírással foglalkozott, és nem is az volt a fő bevételi forrása.) A tizennyolcadik, kötetzáró fejezetben Papp Barbara három korszak pályaorientációs dokumentumait tekinti át. Milyen munkákat ajánlottak lányoknak és nőknek a dualizmus, a Horthy-korszak, illetve a második világháború utáni évek alatt? Hogyan változtak a lehetőségek a gazdasági helyzet és az ideológiai megfontolások erőterében? A források tükrözik azt a

kaotikus, traumatizált, bizonytalan helyzetet, amelyet a világháborúk hoztak el az országnak. Például az 1920-as években a határon túlról átmenekült férfiak vették el a magyarországi nők munkáját, 1945 után pedig a kommunista pártvezetés törte ketté jó pár nő álmát: a Nők Lapja későbbi főszerkesztője, Németi Irén például “az osztályharc szükségessége és a párt kérése” miatt nem lehetett orvos.

A *Medien, Orte, Rituale* összességében nagyon fontos és hasznos szakirodalom, és mindenekfelett élvezetes olvasmány. Az esettanulmányok, főleg az érdekes emberek és izgalmas sztorik köré épülőök miatt gyakran érezheti úgy az olvasó, mintha regényt olvasna, a forrásokban és a hetedik fejezet grafikonjaiban pedig élmény elmerülni. Sajnos találtam néhány, de még elfogadható mennyiségű gépelési hibát (bár a szennycímlapon az egyik szerkesztő nevét is sikerült rosszul írni), illetve az angol nyelvű fejezetben egynémely vesszőhibát. Nagyobb horderejű nyelvi és tartalmi logikátlanságok viszont szerencsére alig akadtak: ilyen volt a már említett Bethlen vagy Báthory Zsófia esete, vagy néhány indokolatlan ismétlés (például forrása a 100–101. és 107. oldalon, információké a 279. és 282., 204. és 220. oldalon).

Ezen apró hibákat egy következő kiadásban szerencsére könnyű lesz majd javítani, és szívből remélem, hogy a második német kiadással egy időben az első magyar kiadás is kikerül majd a boltok polcaira.

Hacsek Zsófia